

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Vroeg burgerschap: hoe ervaren leerlingen burgerschap in de laatste jaren van het basisonderwijs?

Admiraal, W.; Geboers, E.; Geijssel, F.; ten Dam, G.

Publication date

2010

Document Version

Final published version

Published in

Scholen voor burgerschap: naar een kennisbasis voor burgerschapsonderwijs

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Admiraal, W., Geboers, E., Geijssel, F., & ten Dam, G. (2010). Vroeg burgerschap: hoe ervaren leerlingen burgerschap in de laatste jaren van het basisonderwijs? In J. Peschar, H. Hooghoff, A. B. Dijkstra, & G. T. M. ten Dam (Eds.), *Scholen voor burgerschap: naar een kennisbasis voor burgerschapsonderwijs* (pp. 139-155). (OOMO-reeks). Garant.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

oomo-reeks

De oomo-reeks is een uitgave van de Vereniging ter bevordering van sociologisch onderzoek en theorievorming naar de relatie tussen Onderwijs en Maatschappelijke Omgeving (oomo) en de divisie Onderwijs en Samenleving binnen de vor, de Nederlandse Vereniging voor Onderwijsresearch.

In de oomo-reeks verschijnen publicaties die voor de realisering van de doelstellingen van de Vereniging van belang zijn vanuit het gezichtspunt van theorie, onderzoek en beleid.

Website: www.vor.nl

Redactie:

Prof. dr. R.J. Bosker (Rijksuniversiteit Groningen)
Dr. M.H. Bosman (Rijksuniversiteit Groningen)
Prof. dr. M.J.de Jong (Erasmus Universiteit Rotterdam!
Roosevelt Academy Middelburg)
Prof. Dr. G.W. Meijnen (Universiteit van Amsterdam)
Prof. Dr. P.J.C. Slegers (Universiteit Twente)

Het auteursrecht en de verantwoordelijkheid voor de teksten in deze bundel berust bij de auteurs en geven niet noodzakelijkerwijs de mening van individuele leden of institutionele partners van de Alliantie Scholenpanels Burgerschap weer.

Al het mogelijke werd gedaan om de informatie in dit boek zo juist en actueel te maken als kan. Auteurs of uitgever kunnen niet verantwoordelijk gesteld worden voor mogelijke nadelen die lezers door eventuele onvolkomenheden in het boek zouden kunnen ondervinden.

J. Peschar, H. Hooghoff, A.B. Dijkstra
& G.T.M. ten Dam (Red.)

Scholen voor burgerschap

Naar een kennisbasis voor burgerschapsonderwijs

Gafrant

Antwerpen-Apeldoorn

Vroeg burgerschap: hoe ervaren leerlingen burgerschap in de laatste jaren van het basisonderwijs?

Wilfried Admiraal, Ellen Geboers, Femke Geijssel & Geert ten Dam

6.1. Inleiding

Het basisonderwijs bevordert brede vorming van kinderen. Het onderwijs richt zich op de emotionele en verstandelijke ontwikkeling, op de ontwikkeling van de creativiteit en het verwerven van sociale, culturele en lichamelijke vaardigheden. De kerndoelen zijn een operationalisering hiervan. In de kerndoelen staat omschreven wat leerlingen moeten kennen en kunnen aan het einde van de basisschool zodat het basisonderwijs goed aansluit op het voortgezet onderwijs. Kerndoelen gaan over een bepaald leergebied. Eén van de leergebieden is Oriëntatie op jezelf en de wereld, waarin leerlingen zich op zichzelf oriënteren, op hoe mensen met elkaar omgaan, hoe ze problemen oplossen en hoe ze zin en betekenis geven aan hun bestaan. Daarnaast dienen scholen aandacht te besteden aan doelen die voor alle leergebieden van belang zijn: goede werkhouding, gebruik van leerstrategieën, reflectie op eigen handelen en leren, uitdrukken van eigen gedachten en gevoelens, respectvol luisteren en kritiseren van anderen, verwerven en verwerken van informatie, ontwikkelen van zelfvertrouwen, respectvol en verantwoordelijk omgaan met elkaar en zorg voor en waardering van de leefomgeving (zie Greven & Letschert, 2006, voor een overzicht van kerndoelen en leergebieden).

Gezien de kerndoelen en leergebieden is de ontwikkeling van burgerschapscompetenties van leerlingen in het basisonderwijs in twee opzichten van belang. Ten eerste vormen burgerschapscompetenties

een paraplu waar meerdere streefdoelen van een basisschool onder passen. Ten tweede streven basisscholen naar een goede aansluiting op scholen voor het voorgezet onderwijs, die eveneens verplicht zijn een aanbod op burgerschap te verzorgen. Er is nog weinig zicht op welke burgerschapscompetenties leerlingen in het basisonderwijs bezitten en hoe zij zich daarin ontwikkelen. In deze bijdrage zal worden ingegaan op de burgerschapscompetenties van leerlingen uit groep 7 en 8 van het basisonderwijs.

6.2. Methode

Onderzochte scholen en leerlingen

Op vier meetmomenten zijn gegevens verzameld bij in totaal 2.048 leerlingen uit groep 7 en 8 van dertien scholen voor het basisonderwijs. De scholen liggen verspreid over Nederland en verschillen onder andere in schoolgrootte, denominatie, en de mate van verstedelijking van de gemeente en heterogeniteit in de herkomst van de leerlingen. Voor de namen van de elf scholen die deelnemen aan het scholenpanel basisonderwijs, verwijzen we naar het in dit boek opgenomen overzicht.

De gegevens zijn verzameld in drie schooljaren: november 2007, april 2008, april 2009 en april 2010, bij drie cohorten leerlingen (zie Figuur 1). De gegevens die zijn verzameld in april 2008 betreffen dertien scholen, waarvan elf scholen die aan het scholenpanel deelnemen; op de andere momenten is alleen data verzameld bij de elf deelnemende scholen. Onder de 2.048 leerlingen bevinden zich 1.272 leerlingen uit groep 8 (62%), 50% meisjes, 52% leerlingen met een hoge sociaaleconomische status (SES, gemeten aan de hand van het gerapporteerde opleidingsniveau van de vader van de leerlingen waarbij hoge SES staat voor minimaal hoger onderwijs), en 81% leerlingen van Nederlandse herkomst (gemeten aan het gerapporteerde geboorteland van de moeder van de leerlingen).

	2007-8	2008-9	2009-10
Cohort 2002	Groep 8		
Cohort 2003	Groep 7	Groep 8	
Cohort 2004		Groep 7	Groep 8

Figuur 1. Dataverzameling. Cohort staat voor de start van leerlingen in groep 3.

Vragenlijst burgerschapscompetenties en andere kenmerken van leerlingen

Om de burgerschapscompetenties van leerlingen te meten is gebruik gemaakt van de vragenlijst *Burgerschapscompetenties* (Ten Dam, Geijssel, Reumerman, & Ledoux, 2010). In deze vragenlijst wordt burgerschap van leerlingen gemeten aan de hand van de componenten attitudes, vaardigheden, reflecties en kennis. Deze attitude-, vaardigheid-, reflectie- en kennisschalen hebben betrekking op vier verschillende sociale taken die exemplarisch zijn voor burgerschap van jongeren in de leeftijd van elf tot zestien jaar: democratisch handelen, maatschappelijk verantwoord handelen, omgaan met conflicten en omgaan met verschillen. De vragenlijst bestaat uit 94 items, verdeeld over 8 schalen en 17 schalen waarin 4 componenten en 4 sociale taken zijn gecombineerd (voor een uitgebreide verantwoording van het meetinstrument, zie Ten Dam e.a., 2010).

De burgerschapsattitudes, -vaardigheden en -reflectie worden gemeten aan de hand van vragen waarbij leerlingen op een vierpuntschaal hun antwoord kunnen aangeven. Bij attitudes wordt gebruik gemaakt van uitspraken waarbij leerlingen aangeven in hoeverre die op hen van toepassing zijn (1= *past helemaal niet bij mij* en 4= *past helemaal bij mij*). Bij vaardigheden geven leerlingen aan hoe goed zij hierin zijn (1= *helemaal niet goed* en 4= *heel goed*). Reflectie wordt gemeten met vragen waarbij leerlingen aangeven in welke mate zij nadenken over bepaalde onderwerpen (1= *(bijna) nooit* en 4= *vaak*). Burgerschapskennis wordt gemeten door middel van meerkeuzevragen: de leerlingen kiezen het beste antwoord uit drie antwoordopties. Na bewerking is een kennisvraag goed (1) of fout (0) beantwoord.

Tabel 1. Gemiddelden en standaarddeviaties (tussen haakjes) van de vragenlijst Burgerschapscompetenties, per sociale taak en per meetmoment

Meetmoment	Cohort 2002		Cohort 2003		Cohort 2004	
	Groep 8 N=401	Groep 7 N=402	Groep 8 N=422	Groep 7 N=374	Groep 8 N=449	Groep 8 N=449
Schalen	April 2008 Gem. (s.d.)	Nov. 2007 Gem. (s.d.)	April 2009 Gem. (s.d.)	April 2009 Gem. (s.d.)	April 2010 Gem. (s.d.)	April 2010 Gem. (s.d.)
Attituden (ieders stem willen horen)	3,5 (0,5)	3,4 (0,5)	3,4 (0,6)	3,4 (0,5)	3,4 (0,5)	3,4 (0,5)
Attituden (kritische bijdrage willen leveren)	2,9 (0,6)	2,9 (0,7)	2,7 (0,7)	2,8 (0,7)	2,7 (0,7)	2,7 (0,7)
Vaardigheden (opkomen voor eigen mening)	3,2 (0,6)	3,2 (0,6)	3,3 (0,6)	3,1 (0,6)	3,1 (0,6)	3,1 (0,6)
Vaardigheden (luisteren naar mening van anderen)	3,1 (0,6)	3,2 (0,6)	3,1 (0,6)	3,1 (0,6)	3,1 (0,6)	3,1 (0,6)
Reflectie	2,2 (0,6)	2,6 (0,6)	2,3 (0,7)	2,5 (0,7)	2,3 (0,7)	2,3 (0,7)
Kennis	0,81 (0,19)	0,67 (0,22)	0,80 (0,20)	0,65 (0,23)	0,78 (0,20)	0,78 (0,20)
Attituden	3,3 (0,4)	3,3 (0,5)	3,1 (0,5)	3,2 (0,5)	3,1 (0,5)	3,1 (0,5)
Vaardigheden	3,1 (0,6)	3,2 (0,6)	3,1 (0,5)	3,0 (0,6)	3,0 (0,5)	3,0 (0,5)
Reflectie	2,1 (0,7)	2,3 (0,7)	2,1 (0,7)	2,3 (0,8)	2,1 (0,7)	2,1 (0,7)
Kennis	0,84 (0,20)	0,75 (0,21)	0,80 (0,21)	0,73 (0,25)	0,80 (0,21)	0,80 (0,21)
Attituden	3,0 (0,6)	3,1 (0,6)	2,9 (0,6)	3,0 (0,5)	3,0 (0,5)	3,0 (0,5)
Vaardigheden	3,1 (0,6)	3,2 (0,6)	3,1 (0,5)	3,0 (0,6)	3,0 (0,5)	3,0 (0,5)
Reflectie	2,5 (0,7)	2,5 (0,7)	2,5 (0,7)	2,5 (0,7)	2,5 (0,7)	2,5 (0,7)
Kennis	0,75 (0,23)	0,67 (0,25)	0,70 (0,25)	0,63 (0,28)	0,69 (0,25)	0,69 (0,25)
Attituden	3,0 (0,6)	3,0 (0,7)	2,9 (0,6)	2,9 (0,7)	2,9 (0,7)	2,9 (0,7)
Vaardigheden	3,1 (0,5)	3,2 (0,5)	3,1 (0,5)	3,1 (0,6)	3,1 (0,5)	3,1 (0,5)
Reflectie	1,9 (0,6)	2,1 (0,7)	2,0 (0,7)	2,1 (0,8)	1,9 (0,7)	1,9 (0,7)
Kennis	0,79 (0,23)	0,63 (0,22)	0,79 (0,23)	0,64 (0,26)	0,78 (0,23)	0,78 (0,23)

N= aantal leerlingen opgenomen in de analyses; Gem. = gemiddelde score; s.d. = standaarddeviatie in scores.

In de vragenlijst zijn tevens vragen opgenomen over de achtergrondkenmerken van de leerling, zoals sekse (jongen en meisje), herkomst van de leerling (autochtoon en allochtoon, gebaseerd op het geboorteland van de moeder van de leerlingen) en de sociaaleconomische status (SES) van het gezin (laag, midden en hoog, gebaseerd op het opleidingsniveau van de vader van de leerlingen). Ook zijn er vragen opgenomen over de deelname van leerlingen aan verschillende maatschappelijke activiteiten (scouting, multiculturele organisatie, mensenrechtenorganisatie, milieuorganisatie, jeugdafdeling van een politieke partij, religieuze gemeenschap, verenigingsleven, en vrijwilligerswerk) en deelname aan schoolse activiteiten (leerlingenraad, schoolkrant, klassenvertegenwoordiger, conflictbemiddelaar, en organisatie van schoolactiviteiten). Leerlingen kunnen voor iedere activiteit aangeven of zij hier wel (1) of niet (0) aan deelnemen. Daarboven zijn er vragen opgenomen over hun betrokkenheid bij het nieuws, waarbij leerlingen op een vierpuntsschaal (1= *bijna*) nooit en 4= *vaak*) kunnen aangeven hoe vaak zij krantenartikelen lezen (over Nederland of over andere landen) en het nieuws op radio en televisie volgen. Ten slotte bevat de vragenlijst Burgerschapscompetenties zestien uitspraken over het schoolklimaat, waarbij leerlingen op een vierpuntsschaal (1= *klopt niet* en 4= *klopt helemaal*) kunnen aangeven in hoeverre zij de uitspraken herkennen over de relatie tussen docenten en leerlingen, over de relatie tussen leerlingen onderling en over het sociale gedrag van de leerlingen op hun school.

Analyses

Voor elk van de vijf datasets (zie Figuur 1) is beschrijvende statistiek toegepast op de leerlingscores op de zeventien schalen uit de Burgerschapsvragenlijst. De resultaten zijn samengevat in Tabel 1. Voor leerlingen uit groep 8 wilden we inzicht krijgen in de relatie tussen leerlingkenmerken (achtergrondkenmerken van leerlingen, zoals sekse, herkomst en SES, het meetmoment, de maatschappelijke participatie van leerlingen, hun schoolparticipatie, hun betrokkenheid bij het nieuws, en hun ervaren schoolklimaat) enerzijds en hun burgerschapscompetenties anderzijds. Hiertoe zijn per sociale taak multivariate variantie-analyses uitgevoerd, waarbij elke set van componenten (attituden, vaardigheden, reflectie en kennis) de afhankelijke

Tabel 2. Multivariate variantie-analyses voor leerlingen uit groep 8

	Model 1 Democratisch handelen N= 745 Λ (η ²)	Model 2 Maatschappelijk ver- antwoord handelen N= 1.137 Λ (η ²)	Model 3 Omgaan met conflicten N= 1.137 Λ (η ²)	Model 4 Omgaan met verschillen N= 744 Λ (η ²)	Finale model Burgerschap N= 744 Λ (η ²)
Achtergrondkenmerken					
Sekse	0,93 (0,07)	0,92 (0,08)	0,93 (0,07)	0,92 (0,08)	0,79 (0,21)
Herkomst	0,97 (0,03)	0,98 (0,02)	0,98 (0,02)	0,96 (0,04)	0,92 (0,08)
SES	0,97 (0,04)	--	--	0,97 (0,03)	0,95 (0,05)
Meetmoment	0,96 (0,02)	0,98 (0,01)	0,98 (0,01)	--	0,91 (0,05)
Maatschappelijke participatie					
Scouting	--	--	--	--	--
Multiculturele organisatie	n.s.	0,99 (0,01)	0,99 (0,01)	n.s.	n.s.
Mensenrechtenorganisatie	--	n.s.	--	n.s.	--
Milieu-organisatie	0,98 (0,02)	0,99 (0,01)	0,99 (0,01)	0,99 (0,01)	n.s.
Politieke partij	0,98 (0,02)	n.s.	0,99 (0,02)	0,99 (0,02)	0,95 (0,05)
Religieuze partij	n.s.	n.s.	--	n.s.	n.s.
Vereniging	--	0,99 (0,01)	n.s.	n.s.	n.s.
Vrijwilligerswerk	--	--	--	--	--
Schoolparticipatie					
Leerlingenraad	--	0,99 (0,01)	--	n.s.	n.s.
Schoolkrant	--	n.s.	n.s.	n.s.	--
Klassenvertegenwoordiger	--	--	--	--	--
Conflictbemiddelaar	--	--	--	n.s.	--
Schoolactiviteiten	n.s.	n.s.	0,99 (0,01)	0,98 (0,02)	0,96 (0,04)
Betrokkenheid bij het nieuws					
Krantenartikelen over NL	0,95 (0,02)	0,98 (0,01)	0,97 (0,01)	0,96 (0,01)	0,89 (0,04)
Krantenartikelen andere landen	0,95 (0,02)	0,97 (0,01)	0,98 (0,01)	0,92 (0,03)	0,87 (0,05)
Nieuws op tv	0,95 (0,02)	0,98 (0,01)	0,97 (0,01)	0,94 (0,02)	0,90 (0,04)
Nieuws op radio	--	0,98 (0,01)	0,98 (0,01)	--	n.s.
Ervaren schoolklimaat					
Relatie docent-leerling	0,94 (0,06)	0,92 (0,08)	0,94 (0,06)	0,94 (0,06)	0,88 (0,12)
Relatie leerlingen onderling	0,97 (0,03)	0,95 (0,05)	0,97 (0,03)	0,96 (0,04)	0,92 (0,09)
Sociaal leerlinggedrag	0,94 (0,06)	0,95 (0,05)	0,93 (0,07)	0,94 (0,07)	0,89 (0,12)

◀ Bij Tabel 2: N= aantal leerlingen opgenomen in de analyses van het model. Λ= Wilks lamda, η²vermenigvuldigd met 100 staat voor de verklaarde variantie. Niet-significante multivariate effecten (bij α= 0.05) zijn weergegeven met n.s.; resultaten voor de variabelen die op basis van de resultaten van eerdere analyses niet in analyses zijn opgenomen, zijn weergegeven met --.

variabelen vormen (model 1 t/m 4 in Tabel 2). Tevens zijn alle zeventien schalen als afhankelijke variabelen in één analyse opgenomen (model 5 in Tabel 2). In elk model zijn de analyses in twee stappen uitgevoerd. In stap 1 is per cluster leerlingkenmerken (vetgedrukt in Tabel 2) een multivariate variantie-analyse uitgevoerd. In stap 2 is er één analyse uitgevoerd waarbij alleen de variabelen zijn opgenomen waarvan uit de analyses van stap 1 gebleken was dat deze significant verschillen tussen leerlingen hebben verklaard. In Tabel 2 zijn voor elke sociale taak (model 1 t/m 4) en voor alle zeventien schalen (model 5) de resultaten van stap 2 weergegeven.

6.3. Resultaten

Burgerschapscompetenties van leerlingen in groep 7 en 8 van het primaire onderwijs

In Tabel 1 zijn de gemiddelde scores van vijf groepen leerlingen op de zeventien schalen uit de vragenlijst Burgerschapscompetenties weergegeven. De schalen zijn geordend aan de hand van de vier sociale taken.

Uit Tabel 1 komt naar voren dat er over het algemeen weinig verschillen zijn tussen de drie schooljaren waarin de gegevens zijn verzameld. Dat geldt voor alle componenten en voor alle vier de sociale taken. Er zijn wel verschillen waar te nemen tussen leerlingen uit groep 7 en uit groep 8. Dat betreft dan met name de kenniscomponent: leerlingen uit groep 8 hebben duidelijk meer kennis over burgerschap (zoals gemeten aan de hand van de vier sociale taken) dan leerlingen uit groep 7. De verschillen zijn het grootst bij de sociale taken democratisch handelen en omgaan met verschillen, en iets minder groot bij de ta-

ken maatschappelijk verantwoord handelen en omgaan met conflicten. Maar er zijn ook verschillen tussen leerlingen groep 7 en 8 waar te nemen in de reflectiecomponent, waarbij leerlingen uit groep 7 in vergelijking met de groep 8-leerlingen een gemiddeld hogere score behalen op reflecteren over democratisch handelen, maatschappelijk verantwoord handelen en omgaan met verschillen. Dus leerlingen uit groep 7 lijken meer te reflecteren over burgerschap en leerlingen uit groep 8 bezitten hierover meer kennis.

Bij de vergelijking van de scores tussen de componenten komt naar voren dat de scores van leerlingen op de reflectiecomponent over het algemeen duidelijk lager zijn dan de scores op de componenten attituden en vaardigheden. Wanneer we de componenten elk afzonderlijk bekijken, blijkt dat leerlingen over het algemeen meer reflecteren over het omgaan met conflicten en minder over het omgaan met verschillen. Verder laten leerlingen over het algemeen de minste kennis zien over omgaan met conflicten, en bezitten zij de meeste kennis over maatschappelijk verantwoord handelen. Dus wat betreft de sociale taak omgaan met conflicten, weten leerlingen over het algemeen het minst, maar reflecteren zij het meest. Wat betreft attituden ten aanzien van democratisch handelen valt op dat over het algemeen leerlingen een hoge score behalen op de attituden die kunnen worden geïnterpreteerd als 'ieders stem willen horen', en een relatief lage score op attituden die zijn benoemd als 'een kritische bijdrage willen leveren'. Wat betreft vaardigheden blijkt dat leerlingen gemiddeld nauwelijks verschillen in vaardigheden ten aanzien van de vier sociale taken.

Democratisch handelen en leerlingkenmerken

Van de achtergrondkenmerken die in dit onderzoek zijn opgenomen, verklaart sekse de meeste verschillen tussen leerlingen in democratisch handelen (7%). Voor drie componenten van democratisch handelen geldt dat meisjes gemiddeld een hoge score behalen dan jongens: meisjes weten significant meer over democratisch handelen, reflecteren meer, geven aan vaardiger te zijn in het luisteren naar de mening van anderen, en rapporteren meer een houding om ieders stem te willen horen. Jongens daarentegen rapporteren een significant hogere score wat betreft het opkomen voor je eigen mening. Wat betreft de andere twee componenten zijn er geen sekseverschillen.

Ook de herkomst van leerling speelt mee in het verklaren van verschillen tussen leerlingen in democratisch handelen. Op drie componenten zijn er significante verschillen. Allochtone leerlingen rapporteren meer dan autochtone leerlingen dat zij opkomen voor hun eigen mening en dat zij relatief meer reflecteren op democratisch handelen. Daarentegen hebben autochtone leerlingen significant meer kennis over democratisch handelen dan allochtone leerlingen.

Verder zijn er op vijf van de zes componenten van democratisch handelen significante verschillen tussen leerlingen met een lage en met een hoge SES. Leerlingen met een hoge SES weten meer over democratisch handelen, rapporteren meer dat zij luisteren naar de mening van anderen en opkomen voor hun eigen mening, en geven aan meer een houding te hebben waarbij zij ieders stem willen horen en een kritische bijdrage willen leveren. Alleen in reflectie over democratisch handelen verschillen leerlingen met een lage en een hoge SES niet.

Er is een klein effect van het moment waarop de gegevens bij leerlingen uit groep 8 zijn verzameld. Alleen voor de attitude 'een kritische bijdrage willen leveren' geldt dat leerlingen op het eerste moment (april 2008, gemiddelde score 3,0) een significant hogere score halen dan in april 2009 (gemiddelde score 2,8) en april 2010 (gemiddelde score 2,7).

Wat betreft de *maatschappelijke* participatie komt naar voren dat deelname aan een milieu-organisatie en een politieke partij significant is gerelateerd aan democratisch handelen. Leerlingen die aangeven lid te zijn van een milieu-organisatie behalen een hogere score op alle componenten dan de andere leerlingen: zij weten meer over democratisch handelen, reflecteren hierover meer, geven aan meer te luisteren naar de mening van anderen en op te komen voor hun eigen mening, en tonen meer een houding ieders stem te willen horen en een kritische bijdrage te willen leveren. Lidmaatschap van de jeugdafdeling van een politieke partij is alleen significant gerelateerd aan kennis over democratisch handelen: leerlingen die lid zijn, hebben *minder* kennis dan de andere leerlingen. Aspecten van *school*-participatie zijn niet significant gerelateerd aan democratisch handelen.

De betrokkenheid van leerlingen bij het nieuws is op drie onderdelen significant positief gerelateerd aan democratisch handelen.

Met name het volgen van het nieuws op tv is positief gerelateerd aan componenten van democratisch handelen: naarmate leerlingen het nieuws meer volgen, weten zij meer over democratisch handelen, geven zij meer aan op te komen voor een eigen mening en te luisteren naar de mening van een ander, en hebben zij meer een houding om ieders stem te willen horen en een kritische bijdrage te willen leveren. Het lezen van nieuws over Nederland en over andere landen is positief gerelateerd aan respectievelijk vier en drie componenten van democratisch handelen.

Ten slotte is er een positief verband gevonden tussen het schoolklimaat zoals door leerlingen ervaren en democratisch handelen. Met name het ervaren sociale gedrag van medeleerlingen is positief gerelateerd aan democratisch handelen: naarmate leerlingen het gedrag van hun medeleerlingen als meer sociaal ervaren, reflecteren zij meer over democratisch handelen, geven zij aan meer te luisteren naar de mening van anderen en op te komen voor hun eigen mening, en hebben zij meer een houding om een kritische bijdrage te leveren en ieders stem te willen horen. Er is geen significant verband met kennis over democratisch handelen. De andere twee schoolklimaatenschappen zijn positief gerelateerd aan vier componenten (relatie tussen docent en leerlingen) en twee componenten (relatie tussen leerlingen onderling) van democratisch handelen.

Maatschappelijk verantwoord handelen en leerlingkenmerken

Van de achtergrondkenmerken die in dit onderzoek zijn opgenomen, verklaart opnieuw sekse de meeste verschillen tussen leerlingen in maatschappelijk verantwoord handelen (7%). Voor alle vier componenten geldt dat meisjes een significant hogere score behalen dan jongens: meisjes weten meer, reflecteren meer, geven aan vaardiger te zijn en hebben een positievere houding ten aanzien van maatschappelijk verantwoord handelen.

Wat betreft de andere achtergrondkenmerken geldt dat de herkomst van leerlingen de verschillen in scores op twee componenten van maatschappelijk verantwoord handelen significant verklaren: allochtone leerlingen weten meer van maatschappelijk verantwoord handelen en reflecteren meer dan autochtone leerlingen. Het meetmoment verklaart ook significant de verschillen in twee componen-

ten van maatschappelijk verantwoord handelen: leerlingen in april 2008 weten meer en hebben een meer positieve houding (resp. gemiddelde score 3,3 en 0,83) dan leerlingen in april 2009 (resp. gemiddelde score 3,2 en 0,80) en april 2010 (resp. gemiddelde score 3,2 en 0,78). De sociaaleconomische status van leerlingen is niet significant gerelateerd aan maatschappelijk verantwoord handelen.

Wat betreft de *maatschappelijke* participatie komt naar voren dat deelname aan een multiculturele organisatie, en lidmaatschap van een milieu-organisatie en een vereniging significant is gerelateerd aan maatschappelijk verantwoord handelen. Opnieuw is lidmaatschap van een milieu-organisatie positief gerelateerd aan de meeste componenten: leerlingen die lid zijn, zijn vaardiger, hebben een meer positieve houding, en reflecteren meer over maatschappelijk verantwoord handelen. Er is geen effect op kennis. Verder zijn leerlingen die deelnemen aan een (multi)culturele organisatie en die actief zijn in een vereniging vaardiger in maatschappelijk verantwoord handelen. Wat betreft schoolparticipatie is er alleen een klein effect van leerlingen die aangeven in een leerlingenraad te zitten: leerlingen uit een leerlingenraad weten meer over maatschappelijk verantwoord handelen en tonen een meer positieve houding.

Opnieuw vertoont de nieuwsbetrokkenheid van leerlingen een significant relatie met burgerschap. Ook nu geeft het volgen van het nieuws op tv de meeste significante relaties: naarmate leerlingen aangeven vaker het nieuws op tv te volgen, weten zij meer over maatschappelijk verantwoord handelen, reflecteren zij hierop meer, zijn zij vaardiger en vertonen een meer positieve houding. De andere vormen van betrokkenheid bij het nieuws (lezen van krantenartikelen over Nederland en andere landen, en het volgen van nieuws op de radio) zijn elk significant gerelateerd aan twee verschillende componenten van maatschappelijk verantwoord handelen.

Ten slotte is ook met maatschappelijk verantwoord handelen een behoorlijk sterk positief verband gevonden met de drie schalen voor schoolklimaat. Naar mate leerlingen de relatie tussen docent en leerlingen en het sociale gedrag van hun medeleerlingen als meer positief ervaren, zijn zij vaardiger in maatschappelijk verantwoord handelen, en hebben een meer positieve attitude. Naarmate leerlingen de relatie tussen leerling onderling en het sociale gedrag van medeleerlingen als meer positief ervaren, reflecteren zij meer op maatschappelijk

verantwoord handelen. Er zijn ook nog twee verbanden met de kenniscomponent.

Omgaan met conflicten en leerlingkenmerken

Verschillen tussen meisjes en jongens zijn ook bij het omgaan met conflicten significant. Op alle vier de componenten behalen meisjes over het algemeen een hogere score dan jongen: meisjes weten over het algemeen meer over omgaan met conflicten, reflecteren meer, zijn vaardiger en hebben een meer positieve houding ten aanzien van omgaan met conflicten.

Maar er zijn ook verschillen tussen leerlingen op basis van andere achtergrondkenmerken. Zo hebben allochtone leerlingen significant meer kennis over omgaan met conflicten dan autochtone leerlingen. Opvallend is dat er een negatief verband wordt gevonden tussen het meetmoment en de kenniscomponent: leerlingen in april 2008 weten over het algemeen meer over omgaan met conflicten (gemiddelde score 0,76) dan leerlingen in april 2009 (gemiddelde score 0,69) en april 2010 (gemiddelde score 0,68). Er is geen relatie gevonden tussen SES van leerlingen en omgaan met conflicten.

Wat betreft de *maatschappelijke* participatie van leerlingen worden er opnieuw drie positieve verbanden gevonden. Leerlingen die lid zijn van een milieu-organisatie en leerlingen die actief zijn in een politieke partij rapporteren een significant meer positieve houding ten aanzien van het omgaan met conflicten dan de andere leerlingen. Leerlingen die actief zijn in een politieke partij reflecteren ook meer dan de andere leerlingen. Leerlingen die deelnemen aan een (multi)culturele organisatie rapporteren vaardiger te zijn in omgaan met conflicten dan andere leerlingen. Er zijn ook nog twee positieve verbanden gevonden met de kenniscomponent. Opnieuw is *schoolparticipatie* in mindere mate gerelateerd aan burgerschap. Leerlingen die schoolactiviteiten organiseren, reflecteren meer over omgaan met conflicten, zijn hierin vaardiger, en tonen een meer positieve houding ten aanzien van omgaan met conflicten.

De betrokkenheid van leerlingen bij het nieuws is opnieuw gerelateerd aan burgerschap. Daarbij is het volgen van het nieuws op tv positief gerelateerd aan alle vier de componenten: naarmate leerlingen vaker het nieuws op tv volgen, weten zij meer over omgaan met con-

flicten, reflecteren zij meer, zijn zij vaardiger en hebben zij een meer positieve houding ten aanzien van omgaan met conflicten. Ook het lezen van krantenartikelen over Nederland is positief gerelateerd aan kennis over omgaan met conflicten. De vier aspecten van nieuwsbetrokkenheid zijn in negen van de zestien mogelijke gevallen positief gerelateerd aan omgaan met conflicten.

Opnieuw is het door leerlingen ervaren schoolklimaat positief gerelateerd aan omgaan met conflicten. Naarmate leerlingen de relatie tussen docent en leerlingen en het sociale gedrag van hun medeleerlingen als meer positief ervaren, reflecteren zij meer over omgaan met conflicten, zijn zij hierin vaardiger en tonen zij een meer positieve houding ten aanzien van omgaan met conflicten. Verder zijn er nog drie andere significante positieve verbanden gevonden met omgaan met conflicten.

Omgaan met verschillen en leerlingkenmerken

De resultaten met betrekking tot omgaan met verschillen vertonen grote gelijkenis met die van de andere sociale taken. Ook hier is er een behoorlijk sekseverschil, omdat meisjes een significant hogere score halen op alle vier componenten. Meisjes weten meer over omgaan met verschillen, reflecteren hierop meer, zijn vaardiger en vertonen een meer positieve houding ten aanzien van omgaan met verschillen.

De herkomst van leerlingen is significant gerelateerd met drie componenten van omgaan met verschillen. Leerlingen van allochtone herkomst reflecteren *meer* over omgaan met verschillen en tonen ook een meer positieve houding dan autochtone leerlingen, maar zij weten *minder* van het omgaan met verschillen dan autochtone leerlingen. Er is ook een significant verband gevonden tussen SES van leerlingen en twee componenten van omgaan met verschillen: leerlingen met een hoge SES weten meer van omgaan met verschillen en zijn hierin vaardiger dan leerlingen met een lage SES.

Wat betreft de *maatschappelijke* participatie van leerlingen zijn er met name effecten gevonden van lidmaatschap van een milieu-organisatie op omgaan met verschillen. Leerlingen die aangeven lid te zijn van een milieu-organisatie, weten meer over omgaan met verschillen, reflecteren hierop meer, zijn hierin vaardiger en hebben een meer positieve houding ten aanzien van omgaan met verschillen

dan andere leerlingen. Verder hebben leerlingen die actief zijn in een jeugdafdeling van een politieke partij meer kennis over omgaan met verschillen dan de andere leerlingen. Wat betreft *schoolparticipatie* wordt opnieuw een effect gevonden van het organiseren van schoolactiviteiten: leerlingen die schoolactiviteiten organiseren, reflecteren meer op omgaan met verschillen, zijn hierin vaardiger en tonen een meer positieve houding ten aanzien van omgaan met verschillen in vergelijking met de andere leerlingen.

Het volgen van nieuws op tv is ook bij de sociale taak omgaan met verschillen gerelateerd aan alle vier de componenten. Naarmate leerlingen vaker het nieuws op tv volgen, maar ook naarmate zij vaker krantenartikelen lezen over Nederland of over andere landen, weten zij significant meer dan de andere leerlingen over omgaan met verschillen. Deze drie activiteiten die betrokkenheid bij nieuws aangeven, zijn in negen van de twaalf mogelijke gevallen positief gerelateerd aan omgaan met verschillen.

Ook bij de sociale taak omgaan met verschillen is het ervaren schoolklimaat, gemeten aan de hand van drie aspecten, in veel gevallen significant gerelateerd aan de componenten. Naarmate leerlingen de relatie tussen docent en leerlingen, de relatie tussen de leerlingen onderling en het sociale gedrag van hun medeleerlingen als meer positief ervaren, tonen zij ook een meer positieve houding ten aanzien van omgaan met verschillen, zijn zij hierin vaardiger (alleen voor de relatie tussen docent en leerlingen, en het sociale gedrag van medeleerlingen) en reflecteren zij meer (alleen voor de relatie tussen leerlingen onderling en het sociale gedrag van medeleerlingen). Ook zijn er twee positieve verbanden gevonden met de kenniscomponent.

Burgerschapscompetenties en leerlingkenmerken

De resultaten van de multivariate variantie-analyses met alle schalen uit de Burgerschapsvragenlijst zijn samengevat in de rechter kolom in Tabel 2. Door alle leerlingkenmerken samen wordt tussen 8% (voor attitudes democratisch handelen: ieders stem willen horen) en 30% (attitudes ten aanzien van omgaan met verschillen) van de verschillen in scores van leerlingen verklaard door kenmerken van leerlingen. Over het algemeen ligt de proportie variantie in scores op burgerschap die wordt verklaard door leerlingkenmerken rond 20%. Daarin is het

verschil tussen meisjes en jongens belangrijk. Over het algemeen weten meisjes meer over burgerschap, reflecteren zij meer, zijn zij vaardiger en hebben zij een meer positieve houding ten aanzien van burgerschap, met één uitzondering: jongens rapporteren significant meer dat zij opkomen voor hun eigen mening. Ook de herkomst van leerlingen blijkt ertoe te doen bij het verklaren van verschillen tussen leerlingen, zij het minder dan sekse. De richting van de verschillen is ook minder eenduidig dan bij verschillen tussen meisjes en jongens. Over het algemeen reflecteren allochtone leerlingen meer over burgerschap dan autochtone leerlingen en soms weten zij *meer* en soms weten zij *minder* dan leerlingen van autochtone herkomst.

Het door leerlingen ervaren schoolklimaat is een andere set van variabelen die relatief veel variantie verklaart in scores van leerlingen op burgerschap. In alle gevallen is dit een positief verband, en meestal met attitudes en vaardigheden en in mindere mate met de reflectie- en de kenniscomponenten. Dat betekent dat naarmate leerlingen de relatie tussen docenten en leerlingen en tussen de leerlingen onderling, en het sociale gedrag van hun medeleerlingen als meer positief ervaren, zij vaardiger zijn in burgerschap en een meer positieve houding hebben ten aanzien van burgerschap.

Ook de betrokkenheid van leerlingen bij het nieuws verklaart behoorlijk wat verschillen in burgerschap tussen leerlingen. Met name het volgen van het nieuws op tv is positief gerelateerd aan burgerschap, en dan vooral met de reflectie en attitudecomponent. Naarmate leerlingen vaker het nieuws op tv volgen (en ook vaker krantenartikelen lezen) reflecteren zij meer over burgerschap en tonen zij een meer positieve houding ten aanzien van burgerschap. Zowel de maatschappelijke participatie als de schoolparticipatie doen er duidelijk minder toe bij het verklaren van verschillen tussen leerlingen in burgerschap.

6.4. Discussie en conclusie

In dit hoofdstuk is de gegevensverzameling in het basisonderwijs aan de orde gekomen. In drie schooljaren (2007/8, 2008/9 en 2009/10) zijn de burgerschapscompetenties van leerlingen in groep 7 en 8 in kaart gebracht. Er zijn weinig verschillen tussen de verschillende momen-

ten van afname en er zijn wel wat verschillen tussen leerlingen uit groep 7 en uit groep 8. Leerlingen uit groep 7 lijken meer te reflecteren over burgerschap, en leerlingen uit groep 8 weten meer. De burgerschapscompetenties van leerlingen zijn niet in gelijke mate ontwikkeld over de vier sociale taken. Zo lijken leerlingen over het algemeen meer te weten over democratisch handelen en maatschappelijk verantwoord handelen, dan over omgaan met conflicten en omgaan met verschillen. Dat geldt ook voor hun attitudes op dit vlak, met uitzondering van een kritische bijdrage willen leveren. Op deze laatstgenoemde attitude zijn de scores over het algemeen relatief laag.

Ook de relatie tussen burgerschapscompetenties en kenmerken van de leerlingen is onderzocht met als doel na te gaan welke leerlingkenmerken verschillen tussen leerlingen in burgerschapscompetenties verklaren. Hieruit komt naar voren dat meisjes en jongens over het algemeen sterk van elkaar verschillen: meisjes weten meer over burgerschap, reflecteren hierop meer, zijn hierin vaardiger en tonen een meer positieve houding. De enige uitzondering is dat jongens over het algemeen meer voor hun eigen mening opkomen dan meisjes. Ook autochtone en allochtone leerlingen verschillen soms van elkaar in burgerschapscompetenties, maar deze verschillen zijn minder eenduidig. Ten slotte is een positief verband gevonden tussen zowel de betrokkenheid van leerlingen bij het nieuws en het ervaren schoolklimaat enerzijds en hun burgerschapscompetenties anderzijds.

Uit de in dit hoofdstuk weergegeven relaties tussen leerlingkenmerken en burgerschapscompetenties kan nog niet simpelweg worden afgeleid wat er in het basisonderwijs moet gebeuren om de competenties van leerlingen te stimuleren. Om inzicht te krijgen in effecten van het basisonderwijs op de *ontwikkeling* van burgerschapscompetenties, is het nodig dat activiteiten van leerlingen en het curriculum van de scholen nauwkeuriger worden bekeken en gerelateerd aan de op verschillende momenten in tijd gemeten burgerschapscompetenties van leerlingen.

LITERATUUR

- Dam, G., ten, Geijssel, E., Reumerman, R., & Ledoux, G. (2010). Burgerschapscompetenties: de ontwikkeling van een meetinstrument. *Pedagogische Studiën*, 87, 313-333.
- Greven, J., & Letschert, J. (2006). *Kerndoelenboekje*. Den Haag: Ministerie van ocw.